

H. Hubert
Gabriella

Ház és lakója

Ybl Miklós és Balassa János

Kétszáz esztendeje született Ybl Miklós¹ és Balassa János.² A két jeles személyt azonban nemcsak a bicentenárium, hanem egy budapesti ház története is összeköti. 1862-ben ugyanis két korábban épült ház egyesítésével, Ybl Miklós tervei alapján Balassa János részére épült meg Budapesten a mai Bajcsy-Zsilinszky út – Lázár utca sarkán található bérház.³

A ház építéstörténete

Az 1863 előtti időszak

A város egyik főútvonalaként kiépülő, Vác felé vezető országút mentén épült meg a háromemeletes bérház, a polgárosodó, városiasodó Pest egyik korai tanúja. Kezdeti elhelyezkedését és történetét⁴ az alábbi táblázat foglalja össze (elől a tulajdonos neve kurzívval szedve, majd az építész, tervező neve):

Pest külvárosában [1777-től Terézváros] szántó ⁵ – (Váci) Országút	Pest külvárosában [1777-től Terézváros] szántó ⁶ – (Váci) Országút
19. század eleje: <i>Martin Lazarus</i> – tompaszögű saroktelek (272 négyszögöl) ⁷	19. század eleje: <i>Martin Lazarus, Johann Raimann</i> – ferdeszögű szalagtelek (288 négyszögöl) ⁸

¹ *Ybl 2014*. <http://www.ybl2014.hu/>. (Megtekintés: 2014. augusztus 28.)

² A tudományos alapon művelt magyar sebészet megalapítója. Dr. Harsányi Lászlónak, a Semmelweis Egyetem I. sz. Sebészeti Klinikája igazgató professzorának szíves tájékoztatása szerint a Magyar Tudományos Akadémia Balassa-emlékülésén tartott előadások hamarosan megjelennek a *Magyar Sebészet* című tudományos folyóiratban.

³ Ajánlom a ház lakóinak, külön is Horváth Lilinek és Horváth Andornak, akik ebben a házban nőttek fel.

⁴ BONNYAY 1969, 69–70. o. Részletesen közli a beadványokat, illetve a Lázár utcai szomszéddal, Frankendorfer Lipóttal folytatott vitát.

⁵ Az 1786-os telekkönyvben (473.) a mai Bajcsy-Zsilinszky út 15–17/a – Dalszínház utca 8. – Révay u. 2–26. közötti területen feküdt, lásd BÁCSKAI 1982, 301. o.

⁶ Az 1786-os telekkönyvben (474.) a mai Bajcsy-Zsilinszky út 17/b – Dalszínház utca 10. – Lázár u. 1–17. közötti területen feküdt, lásd BÁCSKAI 1982, 302. o. A későbbi telekösszeírások adatai: BÁCSKAI 1982, 330., 360., 392., 430., 449. o.

⁷ Mai Lázár utca – Bajcsy-Zsilinszky út sarok.

⁸ Mai Bajcsy-Zsilinszky út.

[1. számú ház]	[2. számú ház]
1838: <i>Szebényi János</i> – Hild József (kétemeletes ház, Lazarus Gasse 1., telek 1275.)	1840: <i>Diescher János</i> – Diescher József ⁹ (kétemeletes ház, Waitzner Strasse 8., telek 1274) ¹⁰
1850: <i>Hohfeld Ignác</i> – Hild Károly (harmadik emelet ráépítése)	1862 előtt: harmadik emelet ráépítése ¹¹
1852. június 19.: <i>Balassa János</i>	1852. június 5.: <i>Balassa János</i>
1862–1863: <i>Balassa János</i> – Ybl Miklós (a két ház összeépítése: Lazarus Gasse 1. és Waitzner Strasse 59.) ¹²	

Az 1. számú, Hild-féle ház¹³ a tompaszögű saroktelken két kisebb udvarral és a mai Lázár utcára és Bajcsy-Zsilinszky útra néző főfronttal épült meg. A 2. számú, Diescher-féle ház¹⁴ szintén szabálytalan telken, rövidebb Bajcsy-Zsilinszky úti főfronttal és hosszú udvari szárnyal jött létre. A két ház egyesítése során épült északnyugati fekvésű, szárnyaival tompaszögöt záró sarokház megőrizte a korábbi épületek alaprajzát, elemeket vett át a korábbi homlokzatokból, az udvarok egyesítéséből pedig téglalap alakú, körbeépített udvar keletkezett. A kőből és téglából épült házban a földemlakások a pincében, a földszinten és az utcai lakások udvar felé néző részében dongaboltozatosak.

Az ún. Balassa-házról¹⁵ az építő és az egykori tulajdonos személye miatt több tanulmány, illetve felmérés készült.¹⁶ Ezek alapján vázlatosan a következőképpen írható le a ház: az eredeti két ház klasszicista stílusban épült. Ybl formálta őket egységes épületté: az 1. számú ház homlokzatát, mivel nem a Váci út vonalában helyezkedett el, hozzáépítéssel kiigazította. A 2. számú ház eredetileg nyolctengelyes volt, ezt meghosszabbította szimmetrikus, tizenhat tengelyessé (a mai Bajcsy-Zsilinszky úti homlokzat), a mai Lázár utcai homlokzatot pedig tizenöt tengelyessé alakította át. A tompaszögű sarok előtt kis tér alakult ki, így jól láthatóan két főhomlokzat jött létre, két főkapuval és két főlépcsőházzal, amelyet akár a két korábbi ház emlékeként is értelmezhetünk.

A szakirodalomban vita folyt arról, hogy valóban Ybl volt-e az építész, hiszen a terveken Gottgeb Antal ne-

⁹ 1811–1874, építész. Ő építette a Kerepesi úti (ma Rákóczi út) szlovák evangélikus templomot (1856–1867), és ő tervezte a templom oltárát. KOVÁCS 1998, 191–194. o.

¹⁰ A két épület közé téglafalat építettek. BONNYAY 1969, 70. o.

¹¹ BUDAI 1972, 174. o. KEMÉNY-FARBÁKY 1991, 219. o.

¹² Ma: VI. kerület, Bajcsy-Zsilinszky út 17.

¹³ Az építész Hild József, de Clara Hild neve szerepel a terveken. Az építészek 1872-ig céhes keretek között dolgoztak. Hild József édesanyja, Hild Klára férje (Hild János építómester, †1811) halála után átvette a családi vállalkozás vezetését. „Az építetők a felelős építómester aláírását viselő tervrajzot nyújtottak be, melyből egy példányt a bizottság [Szépítő Bizottmány] elhelyezett az archívumában.” (SISA 2013, 56. o.) A nagy pesti árvíz évében Hild József „anyja helyett többször vállalta a felelős mester szerepét, ami ebben az esetben nem volt pusztán formalitás, hanem a koncepcióból ítélve tényleges, sőt irányító jellegű segítség (még a névaláírások is Hild József kezevonását mutatják)”. (RADOS 1958, 73. o.)

¹⁴ 1813–1883, egyetemi tanár, szülész-nőgyógyász főorvos, Diescher József testvére.

¹⁵ Az út elnevezése, ahol a Balassa-ház áll, többször változott: Országút, Waitzner Strasse (19. század közepe), Váci körút (a városrendezés nyomán, a Kiskörút folytatásaként, 1879), Vilmos császár út (1914), Váci körút (1919), Vilmos császár út (1926), Bajcsy-Zsilinszky út (1945). (MÉSZÁROS–BUZA 1998, 74–75. o.) A legutóbbi időig a házat két helyrajzi számon tartották nyilván, illetve használták a Lázár u. 1. – Bajcsy-Zsilinszky út 17/b (1879-ben a helyrajzi szám 3782, majd 29218) és a Bajcsy-Zsilinszky út 17/a elnevezést (1879-ben a hrsz. 3783, majd 29219). Lásd még DÉRY 2006, 82. o. A 2003–2005 közötti felújítás óta a ház egy helyrajzi szám alatt található: 29218.

¹⁶ YBL 1956; BONNYAY 1969; PETNEHÁZY 1970; BUDAI 1972; KURAI 1993. Gedai István kézíratos műemléki előtanulmányát nem sikerült fellelnem.

Balassa-ház a Váci körút és Lázár utca sarkán, 1870-es évek. Klösz György felvétele.
BTM Kiscelli Múzeum Fényképtára.

linszky úti homlokzatok azonos és eltérő jegyei visszafogott, harmonikus egészet alkotnak. A két utcai homlokzat azonos építészeti jegyei: a lábazat, a portálok¹⁹ kiképzése, a karcolt kváderes vakolat, az ívsoros koronázópárkány (amely a 2. számú házon korábban is meglévő volt vitte tovább az egész házra), az első és második emeleti virágmintás övpárkányok. „A főpárkány kis konzolokból áll, felül félkörívről összekötve, benne kereszt alak.” (GEDAI 1964, 2. o.) A tölcserbélletes²⁰ ablakok az első emeleten romantikusan továbbhullámzó félköríves záródásúak, a második emeleten szegmensívesek, a harmadikon pedig egyenes záródásúak. Az első emeleti ablakok alatt mindkét homlokzaton a földszint és az emelet elválasztását hangsúlyozó, virágmintás kötény található. A 2. sz. házon eredetileg meglévő sarokrízalitek²¹ az egész ház homlokzatán megjelennek: a két homlokzaton tehát két-két sarokrízalit és egy-egy középrízalit épült, amelyet a széleken falpillérek tesznek hangsúlyossá.²² A Bajcsy-Zsilinszky úti középső rízalit dupla szélességű – a terveken eredetileg középen, a kapu fölött hármas ikerablak szerepelt, de ez nem készült el, hanem lizénákkal²³ választották el az ablakokat. A díszítőelemekben azonban több különbség is megfigyelhető a két homlokzaton.

¹⁷ A tervezés és a kivitelezés lassan elvált egymástól a 19. században. Ennek egyik jele, hogy a ház tervén Gottgeb Antalnak (1816–1883) a neve olvasható, aki a kivitelező volt, vö. NEY 1879, 812. o.; PEREHÁZY 1970, 93. o. BUDAI a szerzőség vitáját – Gottgeb vagy Ybl volt-e a tervező – nem tartja lezártnak, a további kutatást segítő közli „az alkotókra általában olyannyira jellemző profilképzések” rajzát (1972, 172. o.).

¹⁸ BFL, XV. 17. f. 331a. 26. 42–44, 211, 237.

¹⁹ Az adott kor üzleti igényeinek megfelelően a portálok koronként változtak. Anton Adolf cipésmester földszinti üzletének 1891-es portálátalakítási tervét lásd KURAI 1993.

²⁰ „Kifelé (...) szélesedő, tölcser alakú nyílaskiképzés.” ZÁDOR 1984, 119. o.

²¹ Kiugrás. „Az épület homlokzatsíkjából – rendszerint az épület teljes magasságában – kiemelkedő falszakasz. A homlokzat tagolására, fény-árnyék hatásának gazdagítására szolgál.” ZÁDOR 1984, 105. o.

²² A tervező a rízalitek földszinti vakíveit „a kapuszárnyakkal azonos formájú falambériákkal bélelte ki, s ezt a sajátos architektúrát a Lázár utcai homlokzat két sarkán is megismételte, így a kapu és az öt lambériás vakív nagyvonalú kompozíciója teljesen egyéni ízt adott az épületnek”. BUDAI 1972, 174. o.

²³ Falsáv, „a falsíkból kismértékben kiemelkedő, fejezet és lábazat nélküli falpillér, amely az épület, ill. falfelületeinek tagolására szolgál”. ZÁDOR 1984, 42. o.

ve szerepel, míg Ybl neve csak a Bau Comissionhoz írt kérelemben olvasható.¹⁷ Az Ybl-hagyatékban szerencsésen fennmaradt árajánlatok, építési és szállítási számlák, folyamodványok, szerződések azonban eldöntik a kérdést. A mesteremberek Yblhez írt kérelmében kívül megtalálhatók a számlák között az építőmesterek ajánlatai is. Ezeket három név szerepel: Diescher József, Wagner János és Gottgeb Antal; utóbbi kapta meg a kivitelezési munkát.¹⁸

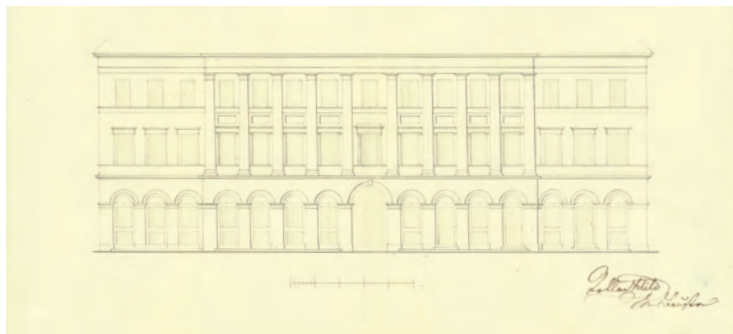
Az 1862-es összeépítés óta tehát Ybl keze nyomát őrzi a romantikus stílusú homlokzat. A horizontális és vertikális tagolások, a Lázár utcai és a Bajcsy-Zsi-

A Lázár utcai homlokzat a díszesebb, a szakirodalom szerint Ybl az 1852-ben épült Unger-ház Magyar utcai (8. sz.) hátsó homlokzatához hasonlóra, de annál egyszerűbbre tervezte. A háromnegyedes falpillérek az első–harmadik emeletet fogják össze. Ezeket az első emelet alatt csillag formájú gyámkő, a harmadikon pedig korinthuszi oszlopfő zárja. Az oszlopok a fejezetek fölött lizénákban folytatódnak. A harmadik emeleti részen futó falpillérrész közepén kör alakú virágminta található. A romantikus stílusú kapualjban²⁴ megőrződtek az eredeti burkolat fakockái, s innen nyílik a ház második, ellipszis alakú fölépcsőháza a csigalépcsővel, öntöttvas mellvédekkel.

A mai Bajcsy-Zsilinszky úti homlokzat ritmusát az első emelettől a párkányig függőlegesen felfutó nyolc lizéna adja. A nagy, félköríves kapuból²⁵ nyíló kapualj megőrizte eredeti klasszicista stílusát, dór oszlopos falpillérekkel, vaknyílásokkal és hevederekkel tagolt csehsüvegboltozat fedi. A fölépcsőházban vörös mészkő lépcsőfokok és romantikus stílusú öntöttvas mellvédek épültek, amelyeknek az elemei megegyeznek az 1853-ban épült Sas u. 3. sz. alatti házban találhatóéval. A vörösmészkő-lemezes függőfolyosókon a klasszicista és romantikus jegyeket egyaránt viselő kovácsoltvas rácsok, illetve díszek ma is láthatók,²⁶ a kakaslovníci származású Paul Kaltenstein (PEREHÁZY 1985, 163. o.) készítette őket.²⁷

A jobb oldali udvari szárny közepén helyezkedik el a melléklépcsőház. Az udvart eredetileg körülépítették. A hátsó kereszt szárnyon volt a kocsiszín. A pincében faskamrák, raktárak és vegyészeti műhely helyezkedett el. Bonnyai Sándor alapos levéltári kutatásai nyomán ismert a Balassa-ház korabeli helyiségeinek a száma is: „A földszinten gyógyszertár, írószoba, vegyműhely, több vegyszerkonyha, 8 lakószoba, 3 konyha, istálló és kocsiszín foglalt helyt. Az első és második emeleten egyenként 12 utcai szoba, 6 udvari szoba, 5 előszoba, 5 konyha és kamra, míg a harmadik emeleten 13 utcai szoba, 2 udvari, 5 előszoba, 6 konyha, 5 cselédszoba és kamra készült.”²⁸ A tervrajzok szerint például az első emeleten öt utcai és négy udvari lakás – ma tíz utcai és négy udvari lakás – helyezkedett el.

A lakások belső berendezéséről nincsenek adataink, csak a kétszárnyú faajtók, néhány ajtó- és ablakkilincs, valamint a spalettás, bélelt ablakok őrződtek meg. 1964-ben néhány lakásban megvolt még a 19. századi cserépkályha, a mozaikparketta, a konyhamozaik és a mennyezeti rózsák.²⁹

A kétemeletes Hild-homlokzat terve a mai Lázár utcában, 1838

²⁴ „A középfőfallal egy vonalban 3 lépcsőfok hidalja át a Lázár utca és az udvar közti szintkülönbséget. (...) A hevederívekkel megosztott kishajlású dongaboltozatot körben vakíves párkányt utánzó konzorsor és húzott keretezés támasztja alá. A lépcsőházi nyílás, valamint az ezzel szemben és az utcai traktusban is szimmetrikusan elhelyezett vaknyílások körül dór fejezetes falpillérek osztják meg a falfelületeket.” KURAI 1993, 12. o. Ma már ez a kapu nincs nyitva, a kapualjban őrzik a szemeteskukákat.

²⁵ Ezen a kapun lehetett kocsival behajtani. Ma ez a ház főkapuja.

²⁶ Négy lakatosmester árajánlata maradt fent (BFL, XV. 17. f. 331a. 26., 32–40., 45., 53–56., 58–66.): Carl Dlauchy, Paul Kaltensteiné, Stefan Kerné és Huszka Istváné. Ez utóbbi mester is kapott lakatosmunkákat a ház építéscsor.

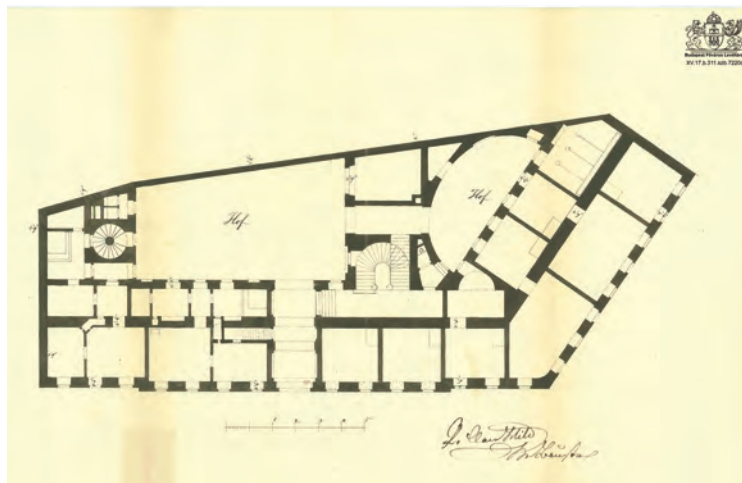
²⁷ BFL, XV. 17. f. 331a. 26., 58–66.

²⁸ BONNYAY 1969, 71. o. Az építési számlák között szerepel még egy „Photographisches Atelier” kiépítése is. (BFL, XV. 17. f. 331a. 26. 243.)

²⁹ GEDAI 1964. A mesteremberek (lakatos, ács, kőfaragó, tetőfedő, asztalos, szobafestő, kályhás, kőműves, burkoló, üveges) árajánlatainak elemzése a jövőben választ adhat néhány, a ház berendezésével kapcsolatos kérdésre.

Az 1868 utáni időszak

Balassa János 1868-as halála után a házat leánya, Terézia örökölte.³⁰ Balassa özvegye és leánya azonban nem maradt Pesten, hanem először Bécsbe, majd Münchenbe költözött, és ott a ház jövedelméből élt. A házon nagyobb változtatásokat

A Hild-ház földszinti alaprajza, 1838

ebben az időszakban nem hajtottak végre. A birtoklapi bejegyzések³¹ szerint 1915-ben Balassa Terézia férje,³² a müncheni lakos dr. Johann Raffel a tulajdonos, 1929-ben pedig a „Dr. Balassa János és Teréz Alapítvány”, melynek haszonélvezője dr. Johann Raffel özvegye, szül. Johanna Lindner (Raffel második felesége?).

1937-ben a házat megvette a Nemzeti Hitelintézet Rt. Elismert Nyugdíjpénztára. Hegedűs Károly építómester belső átalakításokat végzett rajta: az udvari hátsó keresztszárny nagy részét lebontotta, az építési törmelékkel a lebontott épületszárny alatti pincét feltöltötte az udvar szintjéig (PEREHÁZY 1970, 94. o.). A függőfolyosó két végét vasbeton lemezekkel és mellvédekkel toldotta meg.

Az 1952-es államosítás után a társbérletek, lakásle választások időszaka következett. 1960-ban garázsokat építettek (GEDAI 1964, 2. o.), az udvarban gépkocsik

parkoltak. Szerencsésnek tarthatjuk, hogy a házat 1966–1971 között felújították. Három ütemben költöztették ki, majd vissza a lakókat. Megszüntették a közös vécéket, a lakásokat komfortosították, ennek során falakat húztak fel, illetve helyeztek át, de ez nem változtatta meg a ház alapvető szerkezetét (egy tengelyre fűzve állnak az utcai fronton a szobák), és élhető méretű lakások jöttek létre. A függőfolyosó vasbeton mellvédjét lebontották és pálcaráccsokkal helyettesítették. Az eredeti homlokzatokat helyreállították, a fa csaposgerenda födémek helyébe vasbeton gerendák kerültek, új, gázfűtéses cserépkályhákat szereltek be, az utcai részen, a földszinten pedig fémportálokat építettek.³³ Kevésbé szerencsés módon a szomszédos ház tűzfalához három garázs épült, és lehetővé tették, hogy az udvarban gépkocsik parkoljanak.

1996-ban, miután a lakók megakadályozták, hogy az önkormányzat egy banknak adja el a házat, a bérlők nagy része megvásárolta a lakását, és megalakult a társasház.

2003–2005-ben a ház felújítása a tetőtér eladása és beépítése révén vált lehetővé: a létrejött 4. emeleten luxuslakások épültek, a házat kívül-belül felújították, a főlépcsőházban liftet építettek, és az udvarban kertet alakítottak ki.

³⁰ A házasságkötés okiratát egyelőre nem sikerült fellelni. A Pesti Evangélikus Egyház Deák Téri Gyülekezetének anyakönyveiben nincs nyoma. Lehetséges, hogy felesége római katolikus volt, és Balassa reverzálist adott. Az Avilai Nagy Szent Teréz Plébánia anyakönyveiben sem találta Renner Anna irodavezető a nyomát, akinek ez úton mondok köszönetet fáradozásáért. Köszönöm a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Levéltár és Könyvtár munkatársainak, Nagy Anitának és Szabó Katalinnak is az okirat keresésében nyújtott segítségét.

³¹ BLF M-VI-1018, 4829–4830 sz.

³² Balassa Teréz 1904-ben ment férjhez a nyugat-szamoai kormányzóhoz (BONNYAY 1969, 73. o.).

³³ A Pest megyei Idegenforgalmi Hivatal foglalta el a kaputól balra a Bajcsy-Zsilinszky úti rész földszintjét, s ide 1963-ban fémportálokat épített. A felújítás során a többi nyílásba is hasonló fémportálokat építettek (PEREHÁZY 1970, 95. o.)

A műemléki védettségű, városképi értékű házra³⁴ 2005-ben került emléktábla: „Műemlék. Háromemeletes romantikus sarokház. Épült 1862-ben Balassa János orvosprofesszor részére Ybl Miklós tervei szerint a korábbi Hild József-, Hild Károly- és Diescher József-épület átalakításával.”

A ház egykori és mai tulajdonosai, illetve lakói

Balassa János (Sárszentlőrinc, 1814. május 5. – Pest, 1868. december 9.)

A professzor életéről és orvosi működéséről számos összefoglalás született.³⁵ A tervezett *Evangélikusok Budapesten* című kötet megírásához hozzájárulhat Balassa egyházi kapcsolatainak rövid összefoglalása.

Sárszentlőrincen született Balassa János evangélikus lelkész (1784–1842)³⁶ és Kutsán Terézia (1795–1844) második gyermekeként.³⁷ Édesapja „nem nemes szülőktől” született a Vas vármegyei Répcelakon. A későbbi orvosprofesszor „már otthon megtanulhatta, hogy nem a származás teszi az embert, hanem egyéni értéke, és hogy semmi szegénylivaló nincs a jobbágyösökön. S ez a nem jelentéktelen útravaló végig is kísérte egész életútján.” (CSEPREGI 2014, 147. o.) Az orvosi hivatás felé is talán otthoni tapasztalatai indították. Több helyen említik, hogy az apa nemcsak lelkipásztorként, hanem gyógyítóként is gondozta faluját, kisebb műtéteket végzett. Középiskolai tanulmányait a sárszentlőrinci evangélikus algimnáziumban (1824–1825), majd a soproni (1825–1827) és pozsonyi líceumban (1827–1832) végezte (PRÖHLE 1968). Hálából később 1000 forintos alapítvánnyal támogatta a sárszentlőrinci algimnáziumot,³⁸ de adakozott a soproni evangélikus tanítóképezde javára is.³⁹ Orvosi tanulmányait Pesten (1832–1835) és Bécsben (1835–1836) végezte. Bécsi orvostanhallgatóként adta ki édesapja és bátyja egy-egy prédikációját a „Sz. Lőrinczi Senioralis Oskola’ javára”. A „kellemes ötlet”, a meglepetésként kiadott prédikációk előzményéről így ír utószavában: „Édesdeden gyönyörködtem jó Atyám, munkás egyházi pályád’ csendes körében, valahányszor tudományim’ szünete honnlétemet engedte, ’s

Barabás Miklós: Balassa János portréja (Semmelweis Egyetem, I. sz. Sebészeti Klinika)

³⁴ M III – 15504.

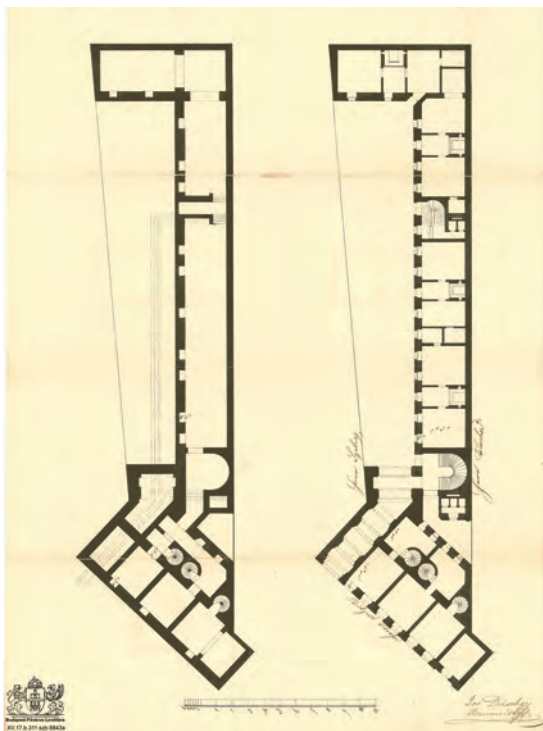
³⁵ Evangélikus részről lásd CSEPREGI 2014. Bizonyítványai, diplomái, díszoklevelei, kinevezési okmányai, receptjei, kéziratai, főműveinek első kiadásai, arcképei, korabeli fényképei, emlékérmek és plakettek a Semmelweis Orvostörténeti Múzeumban és Könyvtárban találhatóak (*Orvostörténeti Közlemények*, 1969. 48–49. 22.).

³⁶ Szülei: Balassa Mihály és Boros Erzsébet. Élettörténetéhez lásd: EOL Ordinációs jegyzék. DT Ak. XL. f. 133v–134r. Köszönöm Karl Jánosné Csepregi Erzsébetnek, hogy elküldte a lelkész halálzási adatát.

³⁷ Bátyja, Pál lelkész lett, Orosháza első helytörténeti írójaként tartjuk számon. KOSZORÚS 1994, 83–85. Lásd még: EOL Ordinációs jegyzék. DT Ak. 141. f. 208.

³⁸ GYALOG 1906, 48. o. Testvére, István 600 forintos alapítványt tett.

³⁹ PEIL, új folyam 1. évf. 1858. 266. Adakozott az eperjesi evangélikus kollégium jogi karának a javára is, vö. PEIL, új folyam 5. évf. 1862. 34.

Pincészet és földszint alaprajza. Diescher József terve, 1840

örömmel forgattam pontos szorgalommal egybe-gyűjtött elmélkedésidet. – Kettős volt az idén ebbéli lelki éldeletem, mert ezek mellett a 'Te zsenéjűdet is olvashattam Kedves Bátyám 's láthattam első gyümölcseit a' plántának, melyet Bécs 's a' tudós Hálla [Halle] ápolt és nevelt."⁴⁰

A magyar sebészet megalapítójaként elismert Balassa János 1843-tól élt Pesten, ekkor nevezték ki a pesti egyetem orvostudományi karán a „Sebészeti Kóroda”⁴¹ vezetőjének. Kiemelkedő tehetsége mellett „különös közösségformáló képessége” (BAKONYVÁRI 2009, 114. o.) segítette gyakorlati és iskolateremtő tanári működését. A város legkeresettebb orvosaként vette meg 1852-ben azt a két házat, amelyeket tíz évvel később, 1862-ben Ybl Miklós tervei alapján építtetett össze egy épületté. A ház első emeletén, a Váci útra (ma Bajcsy-Zsilinszky útra) néző lakásban lakott feleségével és leányával együtt. Noha nem maradt fenn a lakás leírása, de a korabeli, hasonló típusú polgári-tulajdonosi lakások alapján a következő helyiségeket tétélezhetjük fel: ebédlő, tálaló, dolgozószoba, könyvtár⁴² (esetleg pipázó-, játszószoza), nappali, pipereszoba (budoár), gyermekszoba, hálószoba, öltöző, fürdőszoba, konyha, kamra, cselédszoba, a pincében mosókonyha, a padláson szárítóhelyiség.⁴³ Balassa a korán árvaságra jutott testvérét, Emíliát magához vette és felnevelte.⁴⁴ Másik testvérének, Károlynak (gazdatiszt, sz. 1818) az özvegyét és gyermekeit szintén a házban helyezte el (SZÉKÁCS 1871, 381. o.). Ott lakott ügyvéd testvére, Balassa István (sz. 1816) is.⁴⁵ Görgey István⁴⁶ intézte el, hogy Görgey Artúr felesége és gyermekei, Berta és Kornél, 1863-ban szintén

ebben a házban béreljenek lakást. Görgey ugyanis fontosnak tartotta, hogy Berta lánya itthon konfirmáljon. Valószínűleg pesti tartózkodásuk alatt, 1866-ig a ház lakói voltak.⁴⁷

⁴⁰ Egyházi lelki-tanítások, tartattak a' Sz. Lőrinczi Evang. Gyülekezet templomában. Az első: Balassa János, ezen gyülekezet lelki tanítója által dicsőült Első Ferencz, ausztriai császár és apostoli magyar király, halálának gyászos inneplésekor. A' másik: Balassa Pál, az említett gyülekezet segéd lelki-tanítója által segéd lelki-tanítói hivatalába lett belépése alkalmával. Benko Antal, Bécs, [1835]. [31.]

⁴¹ Mai nevén: Semmelweis Egyetem I. sz. Sebészeti Klinika (Üllői út 78.).

⁴² Balassa János alapította meg a sebészeti klinika könyvtárát. Özvegye, Balassa Jánosné (sz. Schaeffer Terézia) férje magánkönyvtárát 1872-ben a sebészeti klinikának adományozta, a könyvtár gyarapítására pedig 2000 forintot adományozott. Ez az adomány tette lehetővé a sebészeti szakfolyóiratok, könyvek megrendelését és bekötetését. KÖVESHÁZINÉ MUNTYÁN 2009, 99. o.

⁴³ SISA 2013, 153. o. A házban a legutolsó átalakításig megvolt a szárítóhelyiség a padláson.

⁴⁴ Emília később Torkos László belügyminisztériumi osztálytanácsoshoz ment feleségül, és házassága után is a házban lakott.

⁴⁵ A Pesti Ágostai Hitvallású Magyar–Német Egyház (mai nevén: Pesti Evangélikus Egyház Deák Téri Gyülekezet) magyar gyülekezetének presbitere, 1865-ben már felügyelője. „1855-ben a 12 gyülekezeti tag egyike volt, akik 1000 forintos adományukkal lehetővé tették a szlovák gyülekezet különválását.” (KERTÉSZ 2008, 277. o. ZÁSKALICZKY 2011, 163. o. EOL Pesti Egyház 8. Jegyzőkönyvek 1867–1872. I. b. 51. 66a.)

⁴⁶ 1825–1912, a száműzetésben lévő Görgey Artúr testvére, a pesti evangélikus egyházközség közös jogi képviselője és jegyzője (syndikusa). ZÁSKALICZKY 2011, 202. o.

⁴⁷ A Viktringában száműzetésben élő Görgey Artúr írja testvérének: „Mi tehát becsületesen és szilárdan azt akarjuk, hogy Bertha és Kornél még gyermekeik fogékonyágában az én hazámat tanulják hazájok gyanánt megismerni és szeretni...” (GÖRGEY 1918, 278. o.).

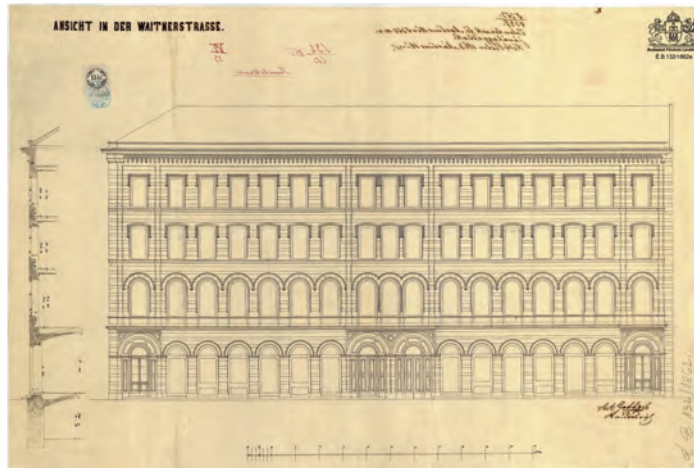
Balassa János a pesti evangélikus egyház magyar gyülekezetét támogatta.⁴⁸ Egyelőre nincs adatunk arról, hogy a gyülekezet lelkészeivel, Székács Józseffel szorosabb kapcsolatban lett volna. A pesti protestáns főiskola ügyében működő választmány tagja lett.⁴⁹ Támogatta 1859-ben a Pesti Evangyéliumi Legényegylet megalakulását (ZÁSZKALICZKY 2011, 171. o.), segélyezte a protestáns árvaegyletet.⁵⁰

A mindössze 54 esztendőös Balassa János 1868. december 9-e hajnalán igen rövid betegeskedés után a házban lévő lakásában váratlanul elhunyt. Elefánt Mihály⁵¹ 1868-ban, esperesi naplójában a következőket jegyezte fel: „Dec. 6. Balassa János lett rosztúl. 9kén reggeli 4 óraker meghalt bélgyuladásban. 11kén Eltemettetett. Én imádkoztam felette a háznál és a sírnál; Székács superintendens prédikált a templomban.”⁵²

A temetés, a közel négyórás gyászünnepély (BONNYAY 1969, 75–78. o.) december 11-én a háznál kezdődött, ahonnan a menet a Deák téri templomba ment. Székács József János evangéliuma 6,63 alapján hirdette az ígét: „A lélek az, mely megelevenít, a test nem használ semmit; a beszédek, melyeket én szólok nektek – mond az Úr – lélek és élet.” (SZÉKÁCS 1871, 371. o.) Személyes beszélgetésüket is beleszötte beszédébe: „Magam fejeztem ki előtte csudálkozásomat a felett, hogy keze még ily élet és halál felett döntő esetekben sem reszket. »Igen – válaszolt –, mert ilyenkor félig magam is pap vagyok s bizodalमत abba helyezem s annak segedelmét is számba veszem, a ki nélkül, mint Krisztus mondja: *nem tehetünk semmit.*«” (Uo. 379. o.)

A sebészeti klinika előtt az egyetem tanárai és hallgatói búcsúztak tőle, a Kerepesi temetőben pedig Elefánt Mihály temette el.⁵³ Elefántnak a Pesti Evangélikus Árvaház tőkéje gyarapítására száz példányban kiadott, tíz versszakos gyászkölteményéből álljon itt a második versszak: „Haldoklás ez élet – haldoklása / Itt e földön minden testinek; – / Hát a szellem, a halhatatlan lélek / Fel nem ölik köztünk senkinek? / Mely a hitnek égi fegyverével / Megviv győzve a sírfejedelmével?”

1870-ben kapott díszsírhelyet,⁵⁴ amelyre Engel József (1815–1901) szobrász carrarai márványból készítette el mellszobrát.

Az összeépítés főhomlokzatának (mai Bajcsy-Zsilinszky út) terve Gottgeb Antal szignójával, 1862

⁴⁸ Lásd pl. a halála évében kiadott számadást: *A Pesti Ágost. Hitv. Evang. magyar–német egyházgyülekezet közös pénzalapja felőli 1868-ik évi számadás kivonata...* Heckenast Gusztáv, Pest, 1869. 6. o. „Az egyházi és iskolai célokra tett önkéntes adakozások” kimutatásában a magyar adományozók között 31 forint 50 koronával szerepel. (EOL Pesti Egyház 8. Jegyzőkönyvek 1867–1872. I. b. 60.)

⁴⁹ PEIL, 3. évf. 1844. 899.

⁵⁰ PEIL, új folyam 2. évf. 1859. 781.

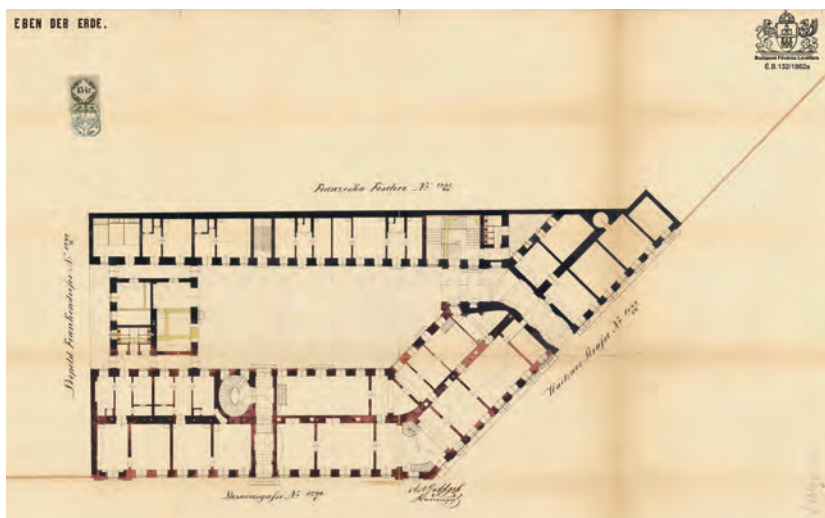
⁵¹ 1816–1872. 1866-tól kezdve a pesti szlovák egyház lelkésze, 1868–1872 között a Budapesti Evangélikus Egyházmegye esperese. A pátenkorszakban az autonómia híve volt. A pesti szlovák egyházban békét teremtett, rendezte a pénzügyeket, befejezte a templom építését. Székács József a „béke angyalának” nevezte. Példamutató módon, három nyelven temették el: Margócsy József irsai lelkész szlovákul, Lang Mihály pesti lelkész németül, Székács József püspök pedig magyarul prédikált a sírjánál. PEIL, új folyam 15. évf. 1872. 1212–1214.; KOVÁCS 1998, 192–193. o.

⁵² Evangélikus Országos Könyvtár, jelzet: R 1.437. [10.]

⁵³ *Búcsú-szó melyet Balassa János (...) sírja és koporsója felett 1868. dec. 11-én tartott Elefant Mihály...* Bucsánszky Alajos, Pest, 1869.

⁵⁴ Kerepesi temető, J. 194/195. Ebbe a sírboltba temették el Balassa Ödönt, Balassa Emiliát és férjét, Torkos Lászlót, valamint Torkos Irmát is. BONNYAI 1969, 78. o.

A ház II. világháború előtti és utáni bérlői

Az összeépítés földszinti terve, 1862

A lakásokat az alsó és felső középosztály tagjai vették bérbe: a Balassa család tagjain kívül orvosok, ügyvédek, közjegyzők, kereskedők, hivatalnokok, iparosok, úgynevezett magánzók (foglalkozás nélküli, saját vagyonukból vagy támogatásból élő személyek) laktak a házban.⁵⁵ A földszinten üzletek, műhelyek, raktárak helyezkedtek el. Balassa idejében például a Nádor-gyógyszertár (1863–1912),⁵⁶ a Wagner-féle Gyógyszerészi s Művegytan vállalat és a pincében az ehhez tartozó vegygyár.⁵⁷ Budapest kávéházi kultúrájához is hozzájárult a ház: Sternfeld Béla 1900-ban járdafoglalási engedélyt kapott kávéháza részére,⁵⁸ Klösz György (1844–1913) fotóján a Kohn-féle Kávé-terem felirat látható.

1937 után a hitelintézet egyik vezetője, aki a házban lakott, képviselte a tulajdonost. Továbbra sem változott a lakosok (orvos, ügyvéd, mérnök, kereskedő, szabó, festő vállalkozó, fodrász stb.) összetétele. Trafik, szabó és zöldséges üzlete helyezkedett el az utcafronton. Az egyik lakásban plantateát válogató vállalkozás működött. A segéd-házfelügyelő kis virágskertet gondozott a hátul lévő, az első emeletig érő építmény előtt, szederfa nyúlt fel a második emeletig. A háborúban nem érte találat a házat, a pincében volt az óvóhely. A ház két zsidó családja közül az egyik család munkaszolgálatos fia meghalt a háború során. 1956. október 25-én, a Parlament előtti sortűzben két asszony halt meg a ház lakói közül.

Az 1966-ban kezdődő felújítás idején negyvenkilenc lakás, a földszinten két anyagraktár, három zsákjavító, valamint cipésműhely, cukrászüzem, óvoda és a Pest Megyei Idegenforgalmi Hivatal helyezkedett el. A felújítás után a cukrászüzem, az óvoda, az idegenforgalmi hivatal és a Szövetkezeti Könyvterjesztő Vállalat könyvüzlete kapott helyet a földszinten (BUDAI

⁵⁵ A *Budapesti cím- és lakásjegyzék 1880–1928* elnevezésű adatbázisban való kutatás alapján: <http://www.fszek.hu/adatbazisok>.

⁵⁶ 1834-ben alapították, Terézváros második legrégebbi gyógyszertára, vö. BONNYAY 1969, 71. o.

⁵⁷ Az itt felállítandó gőzgéppel kapcsolatos vitákat lásd BONNYAY 1969, 71–72. o.

⁵⁸ *Budapest székesfőváros törvényhatósági bizottsága 1900-ban tartott közgyűlésinek jegyzőkönyvei*. Budapest Székesfőváros, Budapest, 1901. 292. o.

1972, 177. o.). Később órajavító és rádiójavító üzlet is működött a házban.

A 2003–2005-ös felújítás és tetőtér-beépítés nyomán jelenleg hatvanhárom lakás van a házban. Ennek csaknem felét bérbe adják a lakás tulajdonosai, és több üresen álló lakás is található a házban. 2014-ben a földszinti utcai részen két ruhabolt, egy-egy vendéglő és turisztairoda, a pincében pedig bemutatóterem működik.

A lakások tulajdonosai és bérlői lényegében továbbra is főként a középosztály soraiból kerülnek ki. Az országos és a budapest-belvárosi statisztikáknak felel meg az a tény, hogy abban a házban, amelyben a világháború körül sok gyerek élt,⁵⁹ majd pedig óvoda működött, jelenleg egyetlen gyermek sem lakik.

Hivatkozott művek

BÁCSKAI Vera 1982. *Pest város topográfiai mutatója. 2. Terézváros. Topográfiai mutatók III.* Budapest Főváros Levéltára, Budapest. (Budapest Főváros Levéltára Kiadványai. Levéltári Dokumentáció 7.)

BAKONYVÁRI M. Ágnes 2009. *Hereditas Minervae. Válogatás a Semmelweis Egyetem kultúrtörténeti értékeiből.* Szerk. Kenyeres Ibolya. Semmelweis Kiadó, Budapest.

BONNYAY Sándor, ifj. 1969. Töredékek Balassa János életéből. *Orvostörténeti Közlemények*, 48–49. 63–79. o.

BUDAI Aurél 1972. Budapest, VI., Bajcsy-Zsilinszky út 17. műemléklakóház helyreállítása. *Műemlékvédelem*, 16. évf. 171–177. o.

MÉSZÁROS György – BUZA Péter 1998. *Budapest teljes utcanévlexikona.* Dinasztia Kiadó – Gemini Kiadó, Budapest.

CSEPREGI Béla 2014. Balassa János-emlékezet születésének 150. évfordulóján. In: uó: *A kegyelem forrásánál.* Szerk.

Csepregi Márta. Sárszentlőrinci Evangélikus Egyházközség, Sárszentlőrinc. 142–155. o.

DÉRY Attila 2006. *Terézváros – Erzsébetváros. VI.–VII. kerület.* Terc, Budapest. (Budapest építészeti topográfia 3.)

GEDAI István 1964. *Előtanulmány a Budapest VI., Bajcsy-Zsilinszky út 17. sz. műemléki lakóépülethez.* Kézirat. Hild–Ybl Alapítvány archívuma, Budapest.⁶⁰

GÖRGEY István 1918. *Görgey Arthur a száműzetésben, 1849–1867.* MTA, Budapest.

⁵⁹ Köszönöm a házban 1937–2008 között lakó Strukla Györgynek és Vincze Béla közös képviselőnek a házról kapott információkat.

⁶⁰ Köszönöm Bor Ferenc művészettörténésznek, hogy elküldte a kéziratot.

H. Hubert Gabriella irodalom- és könyvtörténész, az Evangélikus Országos Könyvtár tudományos munkatársa. Egyetemi és doktori tanulmányait a szegedi József Attila Tudományegyetemen és az Eötvös Loránd Tudományegyetemen végezte. Fő kutatási területei a 16–18. századi gyülekezeti éneklés irodalomtörténeti szempontú elemzése, a könyvtártörténet és a muzeális könyvek feldolgozása.

- GYALOG István 1906. A bonyhádi ág. ev. esperességi algimnázium története. In: *A Tolna-Baranya-Somogyi Ág. Hitv. Ev. Egyházmegye államilag segélyezett bonyhádi algimnáziumának értesítője. 1905/1906.* Raubitschek Izór, Bonyhád. 3–61. o.
- KEMÉNY Mária – FARBAKY Péter (szerk.) 1991. *Ybl Miklós építész 1814–1891. A Hild–Ybl Alapítvány kiállítása a Budapesti Történeti Múzeumban, 1991. dec. – 1992. márc.* Hild–Ybl Alapítvány, Budapest.
- KERTÉSZ Botond (szerk.) 2008. *Székács József püspök visszaemlékezései.* Akadémiai Kiadó, Budapest. (Evangélikus gyűjteményi kiadványok 4.)
- KOSZORÚS Oszkár 1994. Balassa Pál (Sárszentlőrinc, 1812. okt. 15. – Orosháza, 1858. jún. 1.). In: uő: *Orosháza jelesei a XIX. század végéig.* 1. köt. Orosháza Város Önkormányzata, Orosháza. 83–85. o.
- KOVÁCS Anna 1998. A Rákóczi úti szlovák evangélikus templom története. *Protestáns Szemle*, 6. évf. 186–202. o.
- KÖVESHÁZINÉ MUNTYÁN Alexandra 2009. A klinika könyvtára. In: *Az Üllői úti Sebészeti Klinika 1909–2009.* Szerk. Kupcsulik Péter. Semmelweis Kiadó, Budapest. 99–104. o.
- KURAI Gyula 1993. *Műemléki tanulmány. Bajcsy-Zs. út 17. sz. ház.* Gépirat a társasház irattárában.
- NEY Béla 1879. *Ybl Miklós. Vasárnapi Újság*, 26. évf. 811–812. o.
- PEIL = *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*
- PEREHÁZY Károly 1970. Műemlék lakóépületek restaurálása a Terézvárosban. *Műemlékvédelem*, 14. évf. 91–101. o.
- PEREHÁZY Károly 1985. A klasszicizmus kovácsoltvas-művességének jelentősebb pesti mesterei. *Művészettörténeti Értesítő*, 34. évf. 155–168. o.
- PRÖHLE Jenő 1968. Balassa János és Sopron. *Soproni Szemle*, 22. évf. 265–267. o.
- SISA József (szerk.) 2013. *A magyar művészet a 19. században. Építészet és iparművészet.* MTA BTK – Osiris, Budapest.
- RADOS Jenő 1958. *Hild József, Pest nagy építőjének életműve.* Képzőművészeti Alap, Budapest.
- SZÉKÁCS József 1871. *Összegyűjtött egyházi beszédei.* 1. köt. Petrik Géza, Pest. [371]–383. o.
- YBL Ervin 1956. *Ybl Miklós.* Képzőművészeti Alap, Budapest.
- ZÁDOR Anna 1984. *Építészeti szakszótár.* Corvina, Budapest.
- ZÁSZKALICZKY Péter (szerk.) 2011. *Oltalom a zivatarban. Gyülekezet a világvárossá fejlődő Budapesten.* Pesti Evangélikus Egyház Deák Téri Egyházközség, Budapest.